

تعداد وکلای مجلس در ادوار مختلف قانونگذاری (۱۲۸۵ - ۱۳۸۵ خورشیدی)

منوچهر نظری

الف) مجلس شورای ملی (آبان ۱۲۸۵ - بهمن ۱۳۵۷)

پس از صدور فرمان مشروطیت و امضای آن توسط مظفردالدینشاه قاجار در ۱۳ مرداد ۱۲۸۵ (۱۴ جمادی‌الثانی ۱۳۲۴)، جلسه‌ای با حضور بیش از ۲۰۰۰ نفر از شاهزادگان، علما و روحانیون، اعیان و اشراف، بازرگانان و اصناف، برای تهیه و تنظیم نظامنامه انتخابات در تاریخ ۲۶ مرداد ماه ۱۲۸۵ (۲۷ جمادی‌الثانی ۱۳۲۴) در مدرسه نظام تشکیل گردید. پس از آن جلسات عمومی مرکب از آزادیخواهان و علما، مرتباً دو روز در هفته تشکیل و در خصوص مواد قانون انتخابات مذاکره بعمل آمد. امضای این نظامنامه پس از مخالفت‌ها و سنگ‌اندازیهای زیاد درباریان و شاهزادگان مدتی به تأخیر افتاد اما بعلت اعتراض و شورش طبقات مختلف مردم و اعتصابات عمومی، سرانجام در ۱۷ شهریور ۱۲۸۵ (۱۹ رجب ۱۳۲۴) به امضای مظفردالدینشاه رسید. برطبق ماده یک این نظامنامه (که به آن نظامنامه اصنافی هم می‌گویند) انتخاب‌کنندگان ملت در ممالک محروسه ایران از ایالات و ولایات می‌بایست از طبقه شاهزادگان و قاجاریه، علما و طلاب، اعیان و اشراف، تجار و ملاکین و فلاحین و اصناف باشند. ضمناً طبق ماده دوم و سوم و پنجم نظامنامه افراد زیر بیست و پنج سال، تبعه خارجه، مجرمین و مفسدین مهجورین و ورشکسته‌گان، نظامیان در حال خدمت و زنان از رأی دادن و کاندید شدن محروم بودند. در ذیل به برخی از مواد این نظامنامه که مرتبط با موضوع مورد بحث است اشاره می‌گردد:

ماده چهارم: انتخاب شدگان (نامزدان نمایندگی) باید دارای مقامات ذیل باشند:
اولاً زبان فارسی بدانند؛ ثانیاً سواد فارسی داشته باشند؛ ثالثاً رعیت داخله باشند؛ رابعاً معرفیت محلی داشته باشند؛ خامساً داخل در خدمت دولتی نباشند؛ سادساً سن آنها کمتر از سی سال و اضافه از هفتاد سال نباشد؛ سابعاً در امور مملکتی بصیرتی داشته باشند.

ماده ششم: عده انتخاب‌شدگان در بلاد ایران متناسب با جمعیت سکنه آن بلد است و از هر ایالتی شش یا دوازده نفر موافق صورت ذیل باید انتخاب شود، مگر تهران که عده انتخاب‌شدگان آن به تفصیل ذیل است:

شاهزادگان و قاجاریه: چهار نفر، علما و طلاب: چهار نفر، تجار: ده نفر، ملاکین و فلاحین: ده نفر، اصناف از هر صنفی یک نفر، جمعاً سی و دو نفر. در سایر ایالات و ولایات از قرار تفصیل است: آذربایجان: دوازده نفر، خراسان و سیستان و تربت و ترشیز و قوچان و بجنورد و شاهرود و بسطام: دوازده نفر، گیلان و طالش: شش نفر، مازندران و تنکابن و استرآباد و فیروزکوه و دماوند: شش نفر، خمسه و قزوین و سمنان و دامغان: شش نفر، کرمان و بلوچستان: شش نفر، فارس و بنادر: دوازده نفر، عربستان (خوزستان)، لرستان و بروجرد: شش نفر، کرمانشاهان و گروس: شش نفر، کردستان و همدان: شش نفر، اصفهان و یزد و کاشان و قم و ساوه: دوازده نفر، عراق (اراک) و ملایر و تویسرکان و نهاوند و کمره و گلپایگان و خوانسار: شش نفر.

ماده هشتم: عده انتخاب‌شدگان برای مجلس شورای ملی در تمام ممالک محروسه ایران بیش از دویست نفر نمی‌تواند باشد.

ماده بیست و یکم: مدت مأموریت نمایندگان ملت دو سال خواهد بود و بعد از دو سال در تمام ممالک ایران تجدید انتخابات خواهد شد.

حال به برخی از اصول اولین قانون اساسی مصوب ۸ دی ۱۲۸۵ (۱۴ ذی‌القعدة ۱۳۲۴) در خصوص انتخابات اشاره می‌گردد.

اصل سوم: مجلس شورای ملی مرکب است از اعضای که در تهران و ایالات انتخاب می‌شوند و محل انعقاد آن در تهران است.

اصل چهارم: عده انتخاب‌شوندگان بموجب انتخاب نامه علیحده از برای تهران و ایالات فعلاً یکصد و شصت و دو نفر معین شده است و برحسب ضرورت عده مزبوره تزیاد تواند یافت، الی دویست نفر.

اصل پنجم: منتخبین از برای دو سال تمام انتخاب می‌شوند و ابتدای این مدت از روزی است که منتخبین ولایات تماماً در تهران حاضر خواهند شد و ...

اصل ششم: منتخبین تهران لدی‌الحضور حق انعقاد مجلس را داشته، مشغول مباحثه و مذاکره شوند. رأی ایشان در مدت غیبت منتخبین ولایات به اکثریت، مناط اعتبار و اجرا است.

سرانجام انتخابات اولین دوره مجلس شورای ملی با انتخاب ۱۵۶ تن از نمایندگان که ۶۰ نفر از تهران و شهرستانهای تابعه آن و ۹۶ نفر از سایر استانها و شهرستانهای تابعه آنها بود به اتمام رسید. مجلس اول در تاریخ ۱۳ مهر ۱۲۸۵ با نطق مظفردالدین‌شاه قاجار بدون حضور نمایندگان شهرستانها در کاخ گلستان رسماً افتتاح گردید.

پس از استبداد صغیر و خلع محمدعلیشاه، در سال ۱۲۸۸، نظامنامه انتخابات در تاریخ ۱۰ تیر ۱۲۸۸ (۱۲ جمادی‌الثانی ۱۳۲۷) توسط هیأتی مرکب از شانزده تن که از طرف دولت مرکزی و با موافقت انجمنهای ایالتی تعیین شده بودند، اصلاح شد و قانون انتخابات دو درجه و غیرمستقیم مشتمل بر نه فصل و ۶۳ ماده تهیه و تنظیم گردید. مراد از انتخابات دو درجه آن است که ابتدا در محله‌های یک شهر یا شهرهای یک

حوزه انتخابیه، تعداد معینی جهت وکالت انتخاب می‌گردید، سپس انتخاب‌شدگان درجه اول در مرکز حوزه انتخابیه جمع شده از میان خود، افراد مطلوبتر را انتخاب می‌کردند. این افراد، انتخاب‌شدگان درجه ثانی خوانده می‌شدند. انتخاب درجه اول با اکثریت سنی و انتخاب درجه ثانی با اکثریت تام بوده است. بسیاری از مواد این نظامنامه با مواد نخستین نظامنامه انتخابات تفاوت چندانی ندارد. اهم این تغییرات بجز دو درجه‌ای بودن آن، کاهش تعداد نمایندگان از ۱۵۶ نفر به ۱۲۰ نفر، کاهش سن رأی‌دهندگان از ۲۵ سال به ۲۰ سال و همچنین محروم شدن شاهدگان بلافصل، ابنا و اخوان و اعمام پادشاه از نامزدی برای انتخابات مجلس بوده است.

در نتیجه این تغییرات انتخابات دومین دوره قانونگذاری بطور غیرمستقیم و دو درجه‌ای صورت گرفت و برخلاف دوره اول که انتخابات صنفی و در اختیار طبقاتی از اجتماع بود در این دوره سیستم صنفی ملغی گردید. در سال ۱۲۹۰ خورشیدی بموجب تصویب‌نامه هیأت دولت مبنی بر اعطای حق تغییر نظامنامه انتخابات به نمایندگان مجلس شورای ملی، قانون جدید انتخابات مجلس در تاریخ ۲۹ مهر ماه ۱۲۹۰ (۲۸ شوال ۱۳۲۹) به تصویب نمایندگان مجلس رسید و انتخابات بصورت مخفی و مستقیم و یک درجه شد. بموجب ماده (۱) این قانون، عده نمایندگان مجلس شورای ملی، از ۱۲۰ نفر به ۱۳۶ نفر افزایش یافت. همچنین طبق ماده ۳، داشتن ملکی به قیمت معین برای ملاکین، حجره برای تاجرین، مغازه و دکان برای اصناف و داشتن مبلغ معینی عایدی و پرداخت ده تومان مالیات از سوی زارعین و فلاحین که در اولین و دومین نظامنامه بعنوان شرایط انتخاب‌کنندگان قید شده بود، در این قانون حذف گردید. در ۱۸ خرداد ۱۳۳۹ در دوره نوزدهم مجلس شورای ملی، قانون انتخابات دگربار تغییر یافت و قانونی به تصویب رسید که بموجب آن دوره اجلاسیه شورای ملی از دو سال به چهار سال و همچنین تعداد نمایندگان از ۱۳۶ نفر به ۲۰۰ نفر افزایش یافت.

آمارگیری رسمی که در سال ۱۳۴۵ بعمل آمد حاکی از افزایش جمعیت کشور بود. از این دوره بموجب قانون مصوب پنج‌شنبه ۲۵ خرداد ۱۳۴۶ مجلس شورای ملی، تعداد نمایندگان از ۲۰۰ نفر به ۲۱۹ تغییر یافت. بموجب ماده واحده این قانون به تعداد نمایندگان حوزه‌های تهران ۱۲ نفر، تبریز ۲ نفر، شیراز ۲ نفر، مشهد ۱ نفر، اصفهان ۱ نفر و اهواز ۱ نفر افزوده شد. همچنین براساس تبصره این ماده واحده، دولت مکلف شد تا پایان سال ۱۳۴۶ لایحه حوزه‌بندی کامل را با توجه به ازدیاد جمعیت کشور براساس آمارگیری رسمی سال ۱۳۴۵ به مجلس شورای ملی تقدیم نماید. این قانون و تبصره در ۱۰ تیر ۱۳۴۶ به تصویب مجلس سنا رسید. آخرین تجدیدنظر در قانون انتخابات مجلس شورای ملی در ۱۵ خرداد ۱۳۵۰ در دوره بیست و دوم قانونگذاری صورت گرفت و تعداد نمایندگان از ۲۱۹ نفر به ۲۶۸ نفر افزایش یافت.

(ب) مجلس شورای اسلامی (بهمن ۱۳۵۷ -)

پس از پیروزی انقلاب اسلامی در بهمن ۱۳۵۷ و تغییر نظام سلطنتی به جمهوری اسلامی، نخستین قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در تاریخ ۱۱ و ۱۲ آذر ۱۳۵۸ طی فرماندومی به تصویب رسید. بموجب

اصل شصت و دوم و شصت و سوم این قانون، مجلس شورای ملی از نمایندگان ملت که بطور مستقیم و با رأی مخفی انتخاب می‌شوند تشکیل و دوره نمایندگی چهار سال تعیین گردید. همچنین براساس اصل شصت و چهارم قانون اساسی، عده نمایندگان مجلس شورای ملی ۲۷۰ نفر تعیین و مقرر شد پس از هر ده سال به ازای هر یکصد و پنجاه هزار نفر افزایش جمعیت در هر حوزه انتخابی، یک نماینده اضافه شود. افزون بر به اینکه بموجب اصل نود و یک به منظور پاسداری از احکام اسلام و قانون اساسی از نظر عدم مغایرت مصوبات مجلس با آنها، شورایی بنام شورای نگهبان مرکب از ۶ نفر فقیه و ۶ نفر حقوقدان تشکیل گردید. اصل نود و سوم قانون اساسی، مجلس شورای اسلامی را بدون وجود شورای نگهبان فاقد اعتبار دانسته و اصل نود و نه، نظارت بر انتخابات مجلس شورای اسلامی را بر عهده شورای نگهبان قرار داده است. نخستین قانون انتخابات مجلس شورای اسلامی در تاریخ ۱۳۵۸/۱۱/۱۷ مشتمل بر ۶۱ ماده و ۱۵ تبصره به تصویب شورای انقلاب رسید.

اولین دوره مجلس شورای اسلامی مشتمل بر ۲۷۰ نماینده در روز چهارشنبه مورخ ۷ خرداد ۱۳۵۹ با سخنان حضرت امام خمینی (ره)، بنیانگذار انقلاب اسلامی رسماً افتتاح شد و طی ماده واحده‌ای در جلسه ۱۳۵۹/۴/۳۱ با قید دو فوریت، نام مجلس از شورای ملی به شورای اسلامی تغییر یافت. براساس ماده ۲ قانون انتخابات، عده نمایندگان مجلس شورای اسلامی ۲۷۰ نفر تعیین شد. از تعداد کل نمایندگان مقرر شد زرتشتیان و کلیمیان هر کدام یک نماینده، مسیحیان آشوری و کلدانی مجموعاً یک نماینده و مسیحیان ارمنی جنوب و شمال هر کدام دارای یک نماینده در مجلس باشند. بموجب تبصره ۳ این ماده از تاریخ رسمیت یافتن دوره اول مجلس شورای اسلامی، هر ده سال یکبار براساس آمار سرشماری کشور در هر حوزه انتخابیه به نسبت هر یکصد و پنجاه هزار نفر افزایش جمعیت یک نماینده می‌بایست اضافه شود. همچنین براساس ماده ۳ و ۷ این قانون مقرر گردید، نظارت بر انتخابات مجلس بر عهده شورای نگهبان و انتخابات نیز بصورت مستقیم و عمومی و با رأی مخفی باشد. طبق ماده ۲۹ این قانون انتخاب کنندگان باید دارای شرایط زیر باشند:

- ۱- تابعیت کشور جمهوری اسلامی ایران ۲- ورود به ۱۶ سالگی ۳- عدم جنون
  - ماده ۳۰ نیز شرایط انتخاب شوندگان را بدین شرح تعیین نمود^(۱): ۱- اعتقاد و التزام عملی به اسلام ۲- تابعیت کشور جمهوری اسلامی ایران ۳- اعتقاد و التزام عملی به نظام جمهوری اسلامی ایران ۴- ابراز وفاداری به قانون اساسی ۵- سواد خواندن و نوشتن بقدر کافی ۶- سلامت جسمی در حد برخورداری از نعمت بینایی، شنوایی و گویایی ۷- حداقل سن ۲۶ سال تمام و حداکثر ۷۵ سال تمام.
- پس از تصویب اولین قانون انتخابات جمهوری اسلامی، این قانون مکرراً مورد بازنگری و اصلاح واقع شد، اما از آنجا که این نوشتار اختصاصاً به تغییراتی که در خصوص تعداد نمایندگان است، التفات دارد بنابراین از ذکر سایر تغییرات صرف‌نظر می‌گردد.

تنها تغییری که در اولین قانون انتخابات مجلس شورای اسلامی در خصوص تعداد نمایندگان بوجود آمد

* در قانون اصلاح قانون انتخابات مصوب ۴ مرداد ۱۳۷۴ مجلس شورای اسلامی تغییرات زیر انجام گرفت:

۱- ابراز وفاداری به اصل مترقی ولایت مطلقه فقیه ۲- حداقل سن از ۲۶ سال به ۳۰ سال افزایش یافت.

در تاریخ ۱۲ آبان ۱۳۷۸ صورت گرفت. بموجب ماده ۲ این قانون، تعداد نمایندگان مجلس شورای اسلامی از ۲۷۰ نفر به ۲۹۰ نفر و تعداد حوزه‌های انتخابیه از ۱۹۶ حوزه به ۲۰۷ حوزه افزایش یافت. این قانون در ۷ آذر ۱۳۷۸ به تصویب شورای نگهبان رسید و از آن تاریخ تاکنون تغییر دیگری در خصوص تعداد نمایندگان مجلس شورای اسلامی در قانون انتخابات مجلس صورت نگرفت.

منابع و مأخذ:

- حجتی اشرفی، غلامرضا، مجموعه قوانین اساسی، مدنی، تهران: کتابخانه گنج دانش، ۱۳۷۴.
- علیزاده، جواد، تحلیلی بر قانون انتخابات مجلس شورای اسلامی، تهران، فرس، ۱۳۸۲.
- فهرست موضوعی دستور جلسات مذاکرات مجلس شورای اسلامی، مجلس شورای اسلامی، روابط عمومی قانون اساسی و متمم آن.
- قانون انتخابات مجلس شورای اسلامی، تهران: مجلس شورای اسلامی، اداره کل قوانین، ۱۳۷۴.
- قانون انتخابات مجلس شورای ملی.
- مجموعه قوانین مصوب دوره‌ها اول، دوم، سوم، پنجم، نهم، بیست و یکم و بیست و دوم مجلس شورای ملی.
- مجموعه قوانین دومین دوره مجلس شورای اسلامی ۷ خرداد ۱۳۶۳ - ۶ خرداد ۱۳۶۷، تهران: مجلس شورای اسلامی، اداره کل امور فرهنگی و روابط عمومی، ۱۳۶۷.
- مجموعه قوانین و مقررات انتخابات مجلس شورای اسلامی، تهیه و تنظیم اداره کل تدوین و تنقیح قوانین و مقررات ریاست جمهوری، تهران، ریاست جمهوری، معاونت پژوهشی، ۱۳۸۶.
- مجموعه قوانین چهارمین دوره مجلس شورای اسلامی ۷ خرداد ۱۳۷۱ تا ۶ خرداد ۱۳۷۵، تهران: مجلس شورای اسلامی، اداره کل قوانین، ۱۳۷۵.
- مشروح صورت مذاکرات دوره اول مجلس شورای ملی.
- مدنی، جلال‌الدین. حقوق اساسی در جمهوری اسلامی ایران، ج ۳، تهران: سروش، ۱۳۶۶.
- نگرشی به اولین دوره مجلس شورای اسلامی، مجلس شورای اسلامی، روابط عمومی، ۱۳۶۴.